

บทที่ 2

การทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การสำรวจศักยภาพพื้นที่แก่งละว้าเพื่อรองรับงานวิจัยและพัฒนาแบบบูรณาการของมหาวิทยาลัยขอนแก่น” ได้ใช้แนวความคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา ซึ่งประกอบด้วย แนวความคิดศักยภาพท้องถิ่น 3 ด้าน คือ 1. **ด้านเศรษฐกิจ** ประกอบด้วย อาชีพ/การส่งเสริมอาชีพ การท่องเที่ยว แรงงาน/การอพยพแรงงาน และปัญหา 2. **ด้านสังคม** ประกอบด้วย การศึกษา การสาธารณสุข องค์กรชาวบ้านและสวัสดิการชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะ/วัฒนธรรม/ศาสนา/ความเชื่อ และปัญหา 3. **ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม** ประกอบด้วย ทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิทัศน์/สิ่งแวดล้อม การจัดการและปัญหาดังนี้

สุวิทย์ อิศาศวัต (2546) “วิจัยประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนอีสาน” สรุปศักยภาพทางเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านอีสานในปัจจุบันไว้ 5 ประการ คือ

ประการแรก ทรัพยากรธรรมชาติ อันได้แก่ ขนาดของพื้นที่ที่ใหญ่ที่สุดของประเทศ และขนาดที่ดินทำกินเฉลี่ยต่อครัวเรือน 15.1 ไร่ แม้ผลผลิตข้าว/ไร่จะยังต่ำที่สุด คือ 278 กก./ไร่ แต่ใช้พื้นที่ปลูกข้าวเพียง 5.2 ไร่/ครัวเรือน ก็จะสามารถผลิตข้าว/ไร่เพียงพอสำหรับบริโภคของคนทั้งครอบครัว (4.51 คน) แล้วยังมีพื้นที่เหลืออีก 9.9 ไร่/ครัวเรือน สำหรับผลิตอย่างอื่น ไม่ว่าจะเป็นปลูกผัก ซึ่งให้กำไร 16,000-18,000 บาท/ไร่ หรือทำการเกษตรผสมผสาน นอกจากนี้ชาวชนบทอีสานยังมีภูมิปัญญาในการหาอาหารจากธรรมชาติ ปัจจุบันมีครัวเรือนร้อยละ 58.7 ที่ยังหาอาหารจากธรรมชาติ ร้อยละ 90.7 และ 80 ที่ยังใช้ฟันและถ่าน ซึ่งได้จากธรรมชาติโดยไม่ต้องซื้อ

ประการที่สอง คือ ศักยภาพที่เรียกว่า “ความสามารถในการปรับเปลี่ยนอาชีพ” เพื่อให้ครัวเรือนอยู่ได้ ไม่เป็นขายน่าอย่างเดิมอีกต่อไป กลายเป็น 3 อาชีพหลัก คือ (1) อาชีพทำการเกษตร (2) อาชีพนอกเกษตร กลุ่มนี้มีทั้งทำอาชีพนอกเกษตรเป็นการถาวรไปแล้ว และพวกกึ่งถาวร คือ ไปทำอาชีพนอกเกษตรเป็น 9 ปี ก็มี เกือบ 20 ปีก็มีแล้ว วันหนึ่งกลับมาอยู่หมู่บ้านทำอาชีพเกษตรหรือเกษตรผสมผสาน หรืออาชีพผสมก็มี (แต่ตอนสำรวจทำอาชีพนอกเกษตร) (3) อาชีพผสมผสาน ได้แก่ พวกที่ออกไปทำอาชีพนอกเกษตร พอถึงฤดูทำไร่ทำนา ก็กลับมาทำเกษตรอีก หรือทำเกษตรไปพร้อม ๆ กับนอกเกษตร ในเวลาที่ว่าง โดยยังอยู่ในหมู่บ้าน พวกนี้มีประมาณ 1 ใน 4 ของแรงงานทั้งหมด กลุ่มนี้ยังมีการปรับเปลี่ยนวิธีทำเกษตรของตนออกไปให้ดีกว่าเดิม แบ่งออกเป็น 4 กลุ่มย่อย คือ กลุ่มแรก ทำนาเป็นหลัก (P1) แต่ก็ใช้เทคโนโลยีการเกษตรแผนใหม่

เพื่อเพิ่มผลผลิตต่อไร่ หรือประหยัดแรงงาน ซึ่งมีน้อยลง สมาชิกบางคนในครัวเรือนไปทำนอก เกษตรหรืออาชีพผสมไปแล้วก็มี กลุ่มที่สอง ทำไร่เป็นหลัก (P2) เพราะที่ดินไม่เหมาะในการทำนา กลุ่มนี้ใช้เทคโนโลยีการเกษตรสมัยใหม่มากกว่ากลุ่มแรก แต่รายได้โดยเฉลี่ยสูงกว่ากลุ่มแรก กลุ่ม ที่สาม เป็นทั้งชาวนาชาวไร่ (P3) กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่มั่นคง เพราะยืนอยู่บน 2 ขา ของเศรษฐกิจ ชนบท คือ ชาหนึ่งทำนา มีข้าวกิน ความมั่นคงเรื่องอาหารแน่นอน อีกขาหนึ่งปลูกผักหรือพืชไร่ที่ทำ กำไรต่อไร่สูงกว่าข้าวมาก จึงมีรายได้มาใช้จ่ายในครัวเรือนอย่างพอเพียง กลุ่มสุดท้ายคือ กลุ่มที่ ทำเกษตรผสมผสาน (P4) เป็นกลุ่มที่มั่นคงและยั่งยืนที่สุด เพราะมุ่งผลิตเพื่อบริโภคเป็นหลัก เหลือ บริโภคก็ขาย แล้วยังผลิตหลายอย่างที่เกี่ยวกัน ซึ่งมีผลดีทั้งด้านลดต้นทุนการผลิต ลดค่าใช้จ่าย ในครัวเรือนและมีอำนาจต่อรองกับตลาดสูงกว่ากลุ่มอื่น ๆ

ประการที่สาม คุณสมบัติของชาวอีสาน คือความขยันอดทนและการอดออม ทั้ง ในรูปผลผลิต สิ่งของ และเงิน เฉลี่ย 28,517 บาท/ครัวเรือน (40.8% ของรายจ่าย) ก็เป็นศักยภาพ ทางเศรษฐกิจที่สำคัญ

ประการที่สี่ คือ ศักยภาพทางเศรษฐกิจที่เกิดจากการรวมกลุ่มขององค์กร ชาวบ้านบางชุมชนขยายไปยังหมู่บ้านอื่น ตำบล อำเภอและจังหวัดอื่น เป็นเครือข่ายขององค์กรชุมชน องค์กรชุมชนทางเศรษฐกิจเป็นองค์กรที่ชาวบ้านร่วมกันตั้งขึ้น เพื่อแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจของ พวกเขา องค์กรที่สำคัญที่มีเกือบทุกหมู่บ้าน คือ ร้านค้าชุมชนหรือศูนย์สาธิตการตลาดและกลุ่ม ออมทรัพย์ ตั้งขึ้นเพื่อต่อสู้กับนายทุนที่คอยเอาเปรียบชาวบ้านในเรื่องของการขายสินค้าแพง ส่วน กลุ่มออมทรัพย์ตั้งขึ้นเพื่อลดการเอาเปรียบของนายทุนเงินกู้ที่คิดดอกเบี้ยเงินกู้สูงถึงร้อยละ 60-180 ต่อปี แต่เมื่อเกิดกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมา กลุ่มทำหน้าที่คล้ายธนาคารของชุมชน คือ เป็นแหล่ง ให้เงินกู้แก่สมาชิก โดยคิดดอกเบี้ยร้อยละ 15-18 ต่อปี สมาชิกยังได้ดอกเบี้ยเงินฝากร้อยละ 6 ต่อ ปี และได้เงินปันผลอีกร้อยละ 12 ของกำไร สหกรณ์การเกษตรที่ชาวบ้านตั้งขึ้นมาทำหน้าที่จัดหา บัญชีราคาถูกให้กับสมาชิก เป็นการต่อสู้กับนายทุนมิให้เอาเปรียบพวกเขาเช่นเดียวกัน ก่อนหน้า นี้ประมาณ 2 ทศวรรษ มีธนาคารข้าวเกิดขึ้น เพื่อช่วยเหลือครัวเรือนที่ทำนาไม่พอกิน ให้มาืมข้าว ไปกินก่อน โดยคิดดอกเบี้ยน้อยมาก เพื่อไม่ต้องไปกู้ข้าวจากนายทุน ซึ่งคิดดอกเบี้ยสูงร้อยละ 50-100 ต่อปี

อนึ่ง บางชุมชนเกิดกลุ่มที่เข้มแข็งมาก เช่น บ้านโคกเจริญ-ม่วงหวาน จากกลุ่ม ออมทรัพย์ขยายกิจการเป็นร้านค้าชุมชน ทำน้ำปลาขาย ทำโรงสี และมีรถรับจ้างนวดข้าว กลุ่มอื่น แปลงเป็นแกนนำของเกษตรยั่งยืน ผลิตน้ำผลไม้สมุนไพรและกล้าไม้ขาย แล้วยังขยายเครือข่าย สมาชิกเกษตรยั่งยืนออกไปถึง 628 ครัวเรือนใน 3 จังหวัด 7 อำเภอ 14 ตำบล 68 หมู่บ้าน องค์กร เหล่านี้บริหารจัดการโดยชาวบ้าน โดยส่วนใหญ่ไม่ได้ค่าบริหารจัดการ เป็นการเสียสละของ

ชาวบ้านที่เข้ามาช่วยองค์กร เพื่อให้้องค์กรทำงานได้ ส่วนคนทำงานในองค์กร เช่น พนักงานขาย พนักงานบัญชี ก็มีค่าตอบแทนบ้าง โดยหมุนเวียนกันเข้ามาทำ

ประการสุดท้าย คือ วัฒนธรรมอีสานที่มีส่วนทำให้ศักยภาพทางเศรษฐกิจชุมชน หมู่บ้านเข้มแข็งไม่แตกสลาย วัฒนธรรมที่ว่าก็ได้แก่ (1) ความรักและความผูกพันในครอบครัวของตน แม้คนอีสานจะจากกันไปทำงานต่างถิ่น แต่ส่วนใหญ่จะกลับถิ่นเกิดของตนเองในเทศกาลสงกรานต์ เข้าพรรษา ปีใหม่ เพื่อจะได้พบพ่อแม่ ญาติพี่น้อง เพื่อนฝูง แรงงานชายและหญิงที่ไปทำงานต่างถิ่นร้อยละ 95.1-96.6 ส่งเงินกลับบ้านครัวเรือน แสดงให้เห็นถึงความผูกพันกับครอบครัวของตน (2) ความรักอาชีพเกษตร ชาวอีสานกลุ่มที่ทิ้งถิ่นกำเนิดไปทำงานนอกเกษตรเป็นเวลานาน แต่ทำที่สุด 7 ใน 10 ราย จะกลับไปอยู่ในหมู่บ้านของตนเองเพื่อทำเกษตรเหมือนที่เคยทำมาก่อน จากหมู่บ้านไป (3) ความรักในบ้านเกิดของคนอีสาน และความเชื่อเพื่อเผื่อแผ่ ที่มีอยู่เหนียวแน่นในอดีต และลดลงในยุคพืชพาณิชย์ แต่ก็ยังมีให้เห็นในชนบทอีสาน คนที่ไปทำงานที่อื่นมักจะรวมตัวกันจัดกลุ่ม ฝ่าป่า ไปทอดที่วัดบ้านเกิด ศักยภาพเหล่านี้เป็นสิ่งเหนี่ยวรั้งให้คนอีสานยังผูกพันกับหมู่บ้านของตน และเกาะเกี่ยวให้สังคมหมู่บ้านดำรงอยู่

ยุทธศาสตร์ สถาปนาบุตร (2552) “วิจัยโครงการออกแบบผังชุมชนของแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในเขตจังหวัดขอนแก่น” กล่าวว่ จุดแข็งของการท่องเที่ยวในภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือในมุมมองของนักท่องเที่ยว นักธุรกิจ ที่อยู่ภายในและภายนอกภูมิภาคแห่งนี้ ซึ่งเป็นจุดเด่นที่แตกต่างจากภูมิภาคอื่น คือ วัฒนธรรมพื้นถิ่นของอีสาน เพราะมีพื้นฐานมาจากวิถีการดำเนินชีวิตจริงของชาวอีสาน ที่แสดงออกในหลายรูปแบบ ได้แก่ สถานที่ท่องเที่ยวศาสนสถาน ประเพณี การละเล่น การแต่งกาย ภาษา อาหารและอาคารบ้านเรือน เป็นต้น การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (Tourism for Cultural) ที่มีลักษณะเด่น คือ เป็นรูปแบบการท่องเที่ยวที่ได้รับความพึงพอใจจากประสบการณ์การท่องเที่ยว (Tourist) ควบคู่กับการศึกษาภูมิปัญญา องค์ความรู้ (Knowledge) หรือมิติทางศาสนา ซึ่งเป็นที่มาและแฝงอยู่ในสัญลักษณ์ต่าง ๆ ของพิธีกรรมและการละเล่น ดังนั้น นักท่องเที่ยวจะได้รับทั้งประสบการณ์และความรู้ควบคู่กัน ซึ่งประโยชน์ดังกล่าวทำให้นักท่องเที่ยวเกิดความตระหนักในคุณค่าของการท่องเที่ยว ความประทับใจต่อคน สถานที่ บรรยากาศ ซึ่งติดตรึงอยู่กับนักท่องเที่ยวอย่างยาวนานและลึกซึ้งมากขึ้น

การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม มีองค์ประกอบสำคัญในการดำเนินกิจกรรม คือ สถานที่ (Place) ซึ่งเป็นแหล่งรองรับการดำเนินกิจกรรมและผู้ใช้งาน ได้แก่ เจ้าของแหล่งท่องเที่ยว นักท่องเที่ยว ให้สามารถดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ได้บรรลุเป้าหมายในการท่องเที่ยวได้ ดังนั้น การให้บริการด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม จำเป็นต้องอาศัยสถานที่ ซึ่งประกอบด้วยลักษณะทาง

กายภาพและสภาพแวดล้อมที่สร้างขึ้นมารองรับโดยเฉพาะ เพื่อตอบสนองการใช้งานทั้ง 3 ด้าน คือ พื้นที่ใช้สอย (Function) ด้านสุนทรียภาพ (Aesthetic) และภูมิปัญญา (Knowledge)

นภาพรณ์ หะวานนท์/และคณะ (2550) “วิจัยทฤษฎีฐานรากในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน” ได้สรุปประเด็นด้านการศึกษาและการสาธารณสุขไว้ดังนี้

1. ด้านการศึกษา แต่เดิมก่อนที่รัฐจะเข้ามาจัดระบบการศึกษา การถ่ายทอดความรู้ของคนในชุมชนสอดคล้องอยู่ในวิถีชีวิตประจำวัน ซึ่งเป็นไปเพื่อการทำมาหากินและดำรงชีวิตได้ส่วนใหญ่ได้แก่ การทำนา การรู้จักสมุนไพรที่สามารถรักษาโรคได้ สมัยก่อนวัดเป็นแหล่งศึกษา เป็นศูนย์กลางทั้งการศึกษา การแพทย์ การตัดสินใจดีความ แต่ต่อมาเมื่อสังคมพัฒนาขึ้น มีการแบ่งแยกงานกันทำ และมอบอำนาจหน้าที่ในการจัดการด้านต่าง ๆ ให้สถาบันในสังคม เช่น สถาบันทางการศึกษา คือ โรงเรียน และกำหนดแกนของความรู้จากส่วนกลางในรูปของหลักสูตร และมุ่งสอนวิชาการที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย ภาพของการสอนการทำมาหากินค่อย ๆ หายไปจากชุมชน แต่ไม่ว่าโรงเรียนจะสอนอะไรก็ตาม พ่อแม่ทุกคนก็อยากส่งลูกให้เรียนสูง ๆ เพื่อจะได้ไม่ต้องลำบากเป็นชาวนาเหมือนพ่อแม่ และเห็นว่าหากเรียนสูงก็จะเป็นการเปิดช่องทางในการเข้าสู่อาชีพได้กว้างขวางกว่า ดีกว่า และสบายกว่าการทำนาซึ่งยากลำบาก นอกจากนั้นการรับราชการยังทำให้ได้สวัสดิการที่ดีกว่าอีกด้วย ดังนั้น เด็กนักเรียนส่วนหนึ่งที่จบการศึกษามัธยมศึกษาปีที่ 6 ที่โรงเรียนในชุมชน ก็พยายามไปสอบเข้าเรียนที่โรงเรียนตำรวจ ทหาร ที่สอบไม่ติดก็เข้าทำงานในโรงสีของชุมชน

ความร่วมมือระหว่างชาวบ้านกับโรงเรียน เป็นไปในรูปแบบที่โรงเรียนเป็นผู้กำหนด คือความร่วมมืออยู่ในระดับของการที่ชาวบ้านช่วยแรงในกิจกรรมงานประเพณีต่าง ๆ ที่โรงเรียนจัดขึ้น เช่น งานวันเข้าพรรษา ชาวบ้านจะมาช่วยกันทำกับข้าว ซื่อของ ขณะเดียวกันเวลา มีงานบุญหรือมีใครตายในหมู่บ้าน ครูในโรงเรียนก็จะไปช่วยงานด้วย สำหรับความร่วมมือในระดับที่ต้องการให้ชาวบ้านช่วยกำหนดหลักสูตรการสอนนักเรียนนั้นไม่เกิดขึ้น นอกจากนั้นทางโรงเรียน มีความเห็นที่ไม่ควรมีการนำวิชาการทำนามาบรรจุไว้ในหลักสูตรของโรงเรียน เนื่องจากเด็ก ๆ ได้เห็นและได้ทำนากันทุกคนอยู่แล้ว ความร่วมมือที่โรงเรียนต้องการคือ ให้ชาวบ้านช่วยสนับสนุน ผลผลิตทางการเกษตร เพื่อนำมาทำโครงการอาหารกลางวันให้เด็กนักเรียน ปัจจุบันโรงเรียนมีพื้นที่ 19 ไร่เศษ ที่สามารถปลูกไม้ยืนต้น เลี้ยงไก่ ปลูกผัก โดยเด็กนักเรียนช่วยกันทำเอง และนำผลผลิตมาเป็นอาหารกลางวันด้วย

2. ด้านการสาธารณสุข เมื่อก่อนเป็นโรคไม่สบายก็กินยาสมุนไพร หมอชาวบ้านปรุงยาให้กิน มีคาถาอาคมปนอยู่ด้วย หรือบางทีก็มีบิณฑบาต เช่น ปวดศีรษะก็จะมียาให้กิน แล้วก็จะบิณฑบาตให้กิน ในบางครั้งการไม่สบายก็เชื่อว่าเกิดจากผี การรักษาอาการป่วยจากสาเหตุนี้ก็ไป

หาเจ้าทรง ควบคุมไปกับการกินยาของหมอชาวบ้านหรือสมุนไพร สมัยก่อนบางที่หมอยาก็เป็นพระ ชาวบ้านไม่สบาย เช่น หอบเหนื่อย อ่อนเพลีย ก็วิ่งไปหาหมอโบราณกับพระสงฆ์ ไปเอายาสมุนไพร มาต้มกินสักครู่ก็หายทันที

โรคสมัยก่อนที่เป็นกันมาก คือ ไข้มาเลเรีย เป็นกันทั้งผู้ใหญ่และเด็ก จะเป็นไข้ที่มีอาการหนาวสั่น สมัยก่อนไม่มีโรงพยาบาลรักษา หากไม่สบายก็กินยาสมุนไพรก็หายไปเอง หากไม่หายก็ไปโรงพยาบาล ซึ่งเป็นเหตุการณ์ประมาณปี 2500 เป็นการรู้จักรักษาโรคแผนใหม่ คือ หากเป็นโรคหรือป่วยหนัก ยาสมุนไพรรักษาไม่หายก็ไปโรงพยาบาลเมืองเชียงใหม่ คือโรงพยาบาลแมคคอร์มิค โรงพยาบาลสวนดอก โรงพยาบาลมหาราช แต่ที่นิยมกันมากคือ แมคคอร์มิค เอาคนป่วยโดยหามกันไป ยังไม่มีรถยนต์

สถานพยาบาลในชุมชนเกิดขึ้นในปี 2507 เริ่มสร้างสถานีอนามัยเดือนมิถุนายน พ.ศ.2507 สร้างเป็นอาคารไม้ มีพื้นที่รับบริการอยู่ตรงกลาง เป็นอาคารไม้ชั้นเดียว เป็นหน่วยงานสังกัดกระทรวงสาธารณสุข โรคที่รักษาในช่วงเปิดสถานีอนามัยใหม่ ๆ ก็เป็นโรคพื้น ๆ คือ ปวดหัว ตัวร้อน เป็นไข้ธรรมดา เจ้าหน้าที่อนามัยก็จะมีการเป่ายาหิ้วไป บางทีไปดูอาการโรคที่บ้านจะหิ้วกระเป๋าคิดยาตามบ้าน การรักษาจะไม่ต้องฉีดยา เพราะไม่ได้เป็นหมอมที่มีใบประกอบโรคศิลป์ ส่วนใหญ่จะให้การรักษาโดยวัดความดันและยาแก้ปวด แล้วส่งต่อไปที่โรงพยาบาลสารภี

โรคปัจจุบันที่เป็นกันหนัก คือ เอ็ดส์ ซึ่งเป็นโรคที่คนกลัวกันมาก ชาวบ้านรู้ว่าติดต่อกันโดยการมีเพศสัมพันธ์ที่ไม่มีการป้องกัน พวกนี้เป็นแล้วตาย ซึ่งในหมู่บ้านมีอยู่บ้าง ขณะที่นักวิจัยเข้าไปในหมู่บ้านที่กำลังใกล้ตายอยู่คนหนึ่ง อายุประมาณ 30 ปี เป็นหญิง ที่สามีไปมีภรรยาอีกคนหนึ่ง เมื่อก่อนมีสุขภาพแข็งแรง ต่อมาอยู่ ๆ ร่างกายก็อ่อนแอทรุดโทรมลง

ในแง่การรักษาโรคปัจจุบันชุมชนก็เห็นความสำคัญของสมุนไพรมากขึ้น เพราะได้เห็นและรู้ว่าทางโรงพยาบาล เช่น โรงพยาบาลสารภี เริ่มเอาสมุนไพรมารักษา มีการนัดแผนโบราณ มีสมุนไพรขายในโรงพยาบาล

งานอนามัยในชุมชน ให้บริการในรูปของสถานี ซึ่งมีชาวบ้านมารับบริการที่สถานี และเจ้าหน้าที่เข้าไปในชุมชนเพื่อไปเยี่ยมผู้สูงอายุ และไปตามโรงเรียนต่าง ๆ เพื่อตรวจสุขภาพเด็กนักเรียนและฉีดวัคซีน บางครั้งต้องออกไปหาข้อมูลทางด้านสาธารณสุข ซึ่งส่วนใหญ่จะไปติดต่อกับกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งต้องออกไปเกือบทุกเดือน

ด้วยความที่กระทรวงสาธารณสุขทำงานเข้าถึงพื้นที่ที่ค่อนข้างมากกว่าหน่วยงานอื่น เพราะมีเจ้าหน้าที่ไปประจำในตำบลหมู่บ้าน จึงเข้าถึงประชาชนได้มาก เข้าไปมีบทบาทในการส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการรักษาสุขภาพอนามัยของตนเอง เช่น การตั้งกองทุนยาอันเป็นการรวมกลุ่มโดยมีอาสาสมัครที่เรียกว่า อสม. (อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน)

กองทุนยานี้เริ่มตั้งครั้งแรกเมื่อปี 2529 ได้ทุนรวมกันประมาณพันกว่าบาท ตั้งแล้วไม่นานก็ล้มไป แล้วไม่นานก็มาตั้งกันใหม่ ได้ทุนครั้งนี้ประมาณ 13,000 บาท ดำเนินการโดยเก็บหุ้นกับสมาชิกกองทุนยา หุ้นละ 10 บาท บางคนมี 10-20 หุ้น มีกรรมการบริหารเป็น อสม. ขณะนี้มีประมาณ 20 คน มาช่วยกันเอาเงินก้อนนี้ไปซื้อยามาแล้วตั้งขายที่ศูนย์ ซึ่งตั้งอยู่หน้าวัด ให้ อสม. ผลัดเปลี่ยนกันมาขายวันละ 3 คน อสม. ที่มาขายยา นอกจากขายยาแล้ว บางครั้งต้องบริการประชาชนด้วย เช่น วัดความดัน

กองทุนยานี้ นอกจากสมาชิกจะมีหุ้นเพื่อรวมเป็นทุนแล้ว บางกระทรวงมีงบประมาณสนับสนุนศูนย์ละ 900 บาท การบริหารจัดการกองทุนยาให้ อสม. ไปซื้อยามา โดยจะได้ส่วนลด 25% ขายได้กำไรก็เพิ่มเข้าไปในกองทุนยา อสม. ไม่มีค่าตอบแทน มีแต่มาเสียสละอยู่เวรและขายยาให้กลุ่มกองทุนยา

จะเห็นได้ว่า การสาธารณสุขระดับหมู่บ้าน นอกจากดูแลสุขภาพอนามัยของชาวบ้านทั่ว ๆ ไปให้ปราศจากโรคแล้ว ยังช่วยสร้างระบบการรักษาแบบ อสม. อันเป็นกระบวนการดึงชุมชนให้มีส่วนร่วม ซึ่งเป็นการสร้างฐานแห่งการเรียนรู้ของการทำงานเป็นกลุ่ม สร้างคนให้เห็นประโยชน์ของส่วนรวม มีจิตใจรับใช้สังคม ทำงานด้วยความเสียสละ ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว มองเห็นว่าปัญหาของทุกคนคือปัญหาของชุมชน ต้องมาร่วมกันแก้ไข แม้ว่ากิจกรรมของกลุ่มที่มี อสม. เป็นตัวจักรสำคัญ แต่ก็ยังอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของกระทรวงสาธารณสุข อันเป็นหน่วยงานส่วนกลาง ทำให้กลุ่มยังไม่เติบโต และเป็นตัวของตัวเองอย่างเต็มที่ แต่อย่างน้อยที่สุดก็เป็นโรงเรียนที่สอนให้ประชาชนมองเห็นการทำงานเป็นกลุ่มนั้นว่าทำอย่างไร และสำคัญอย่างไร ได้ให้อะไรกับชาวบ้านบ้าง เป็นคำสอนที่หากว่าทุกคนต่างคนต่างอยู่ ก็คงไม่สงบสุข ช่วยเหลือเกื้อกูลกันแบบนี้และที่สำคัญคือ หากในอนาคตต่องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น อบต. มีความพร้อมก็สามารถรับงานส่วนนี้มาดำเนินการได้อย่างมีพื้นฐานพอสมควร

สังคีต พิริยะรังสรรค์ (2546) “วิจัยเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง : ข้อเสนอเชิงนโยบาย” กล่าวไว้ว่า ระบบการศึกษาในปัจจุบันเป็นสาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้ครอบครัวและชุมชนชนบทอ่อนแอ เนื้อหาสาระของหลักสูตรตั้งแต่ระดับประถมศึกษาถึงระดับมหาวิทยาลัย เป็นเพียงการเตรียมบุคคลากรให้แก่องค์กรธุรกิจขนาดใหญ่ นักเรียนและนักศึกษาถูกกำหนดโดยปรัชญาการศึกษาและหลักสูตรให้ไปประกอบอาชีพเป็นลูกจ้าง และพนักงานในอนาคตค่อนข้างจะชัดเจนว่าหลักสูตรการศึกษาที่ผ่านมาโดยตลอด ไม่ได้ถูกออกแบบไว้เพื่อสร้างเยาวชนให้มีทางเลือกที่จะไปเป็นผู้ประกอบการอิสระ หลักสูตรที่เป็นอยู่ถูกออกแบบไว้เพื่อตอบสนองของเศรษฐกิจตลาดโดยตรง ลูกหลานของเกษตรกรที่สำเร็จการศึกษาจากระบบที่เป็นทางการ จึงยากที่จะกลับไปทำงานที่บ้าน และที่ชุมชนดั้งเดิมของตนเองได้ เพราะไม่มี “งาน” “ช่องทางโอกาส” และ “เงื่อนไข” ที่จะรองรับ

พวกเขา โดยทั่วไปครอบครัวเกษตรกรมักพยายามส่งลูก ๆ ที่มีความเฉลียวฉลาดและสติปัญญาดี ให้เล่าเรียนต่อ เพื่อที่จะได้มีโอกาสทำงานต่อในเมือง ส่วนลูก ๆ ที่เรียนไม่ดีหรือ “หัวไม่ดี” มักจะให้ออกจากโรงเรียนและกลายเป็นผู้สืบทอดความเป็นเกษตรกรต่อจากบรรพบุรุษต่อไป ไม่เป็นการเกินจริงที่จะกล่าวว่า ระบบการศึกษาในปัจจุบันเป็นการดึงบุคลากรและทรัพยากรที่มีคุณค่าสูงของครอบครัวและชุมชนมารวมศูนย์ไว้ที่ภาคธุรกิจในเมืองเป็นสำคัญ

สุวิทย์ ธีรศาสตร์ (2546) “วิจัยประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนอีสาน” กล่าวถึง การศึกษามีส่วนร่วมอย่างสำคัญในการสร้างคุณภาพคนในชาติ รวมทั้งเกษตรกรอีสาน ระบบโรงเรียนของรัฐได้เกิดขึ้นอย่างเป็นทางการหลังมี พรบ. ประถมศึกษา พ.ศ. 2464 แต่การศึกษาใน 3 ทศวรรษแรกก็ไม่ได้ช่วยให้คนอ่านออก เขียนได้อย่างทั่วถึง ใน พ.ศ. 2490 คนไทยอ่านเขียนหนังสือไม่ได้ร้อยละ 46.3 (ป๋วย อึ๊งภากรณ์ และสุภาพ ยศสุนทร, 2504:14) เพราะขาดครู ทั้งปริมาณและคุณภาพ ครูส่วนใหญ่ไม่มีวุฒิกู เขาคนที่จบมัธยมปีที่ 3 และมัธยมปีที่ 6 มาเป็นครู ต่อมาในปี พ.ศ. 2494 จึงมีการรับคนที่จบมัธยมปีที่ 6 หรือคนที่มีวุฒิกูมูลมาเรียนวิชาครู 3 ปี ที่โรงเรียนฝึกหัดครูอุบลราชธานี และนครราชสีมา แล้วได้วุฒิกู ป.ป.

ใน พ.ศ. 2497 รัฐบาลได้ตั้งศูนย์กลางอบรมการศึกษาผู้ใหญ่ จังหวัดอุบลราชธานี (ศ.อ.ศ.อ.) เพื่อฝึกหัดพัฒนากรออกไปพัฒนายกมาตรฐานความเป็นอยู่ของชาวชนบท ต่อมากระทรวงศึกษาธิการได้ยกภาระนี้ให้กับกรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย

ใน พ.ศ. 2499 รัฐบาลได้จัดตั้งโครงการฝึกหัดครูชนบท โดยความช่วยเหลือจาก UNESCO เพื่อผลิตครูให้ชนบทและให้ครูเป็นผู้นำในการพัฒนาชุมชน ประกอบกับรัฐบาลมีการขยายการศึกษาไว้ในแผนพัฒนาภาคอีสาน ฉบับที่ 1 (1 ปี หลังแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ใน พ.ศ. 2504) ทำให้จำนวนโรงเรียน ครู เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วภายใน 3 ทศวรรษ จำนวนนักเรียนอีสานเพิ่มขึ้น 2-3 เท่า ใน พ.ศ. 2500 มีนักเรียนชั้นเตรียมอุดมศึกษาในภาคอีสานเพียง 572 คน หรือร้อยละ 3.32 ของนักเรียนเตรียมอุดมศึกษาทั่วประเทศ ภายใน 3 ทศวรรษมีนักเรียนมัธยมศึกษาในอีสานเพิ่มขึ้น 8 เท่า มีนักเรียนประถมศึกษาต่อชั้นมัธยมศึกษาร้อยละ 25.11 ต่อมา รัฐบาลมีนโยบายขยายการศึกษาภาคบังคับจาก 6 ปี เป็น 9 ปี ทำให้นักเรียนประถมศึกษาเรียนต่อในชั้น ม.1 เพิ่มขึ้นร้อยละ 78.2-84.8 ของจำนวนนักเรียนชั้น ป.6 ทั้งหมด ภายในเวลาเพียง 4 ปี (สุวิทย์ ธีรศาสตร์, 2541:70-73)

ผลของการที่รัฐขยายการศึกษาที่มีผลต่อเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน ทั้งทางบวกและลบ ในนัยยะบวกก็คือ การที่คนรู้หนังสือมากขึ้น รู้วิธีการคำนวณที่ใช้ในชีวิตประจำวัน น่าจะทำให้ประสิทธิภาพในการผลิตสูงขึ้น รู้จักกลไก เล่ห์เหลี่ยมของนายทุน พ่อค้าคนกลางมากขึ้น การเอาเปรียบของคนที่ต่อเกษตรกรคงไม่ง่ายเหมือนแต่ก่อน แต่นัยยะด้านลบ

ของการศึกษา คือ ครั้วเรือนต้องมีรายจ่ายสูงขึ้น ทั้งเครื่องแบบนักเรียน หนังสือ อุปกรณ์การเรียน (จากการสำรวจ 1,574 ครั้วเรือน ใน 12 หมู่บ้าน พบว่า รายจ่ายด้านการศึกษาเฉลี่ย 4,017 บาท/ครั้วเรือน/ปี หรือ ร้อยละ 5.7) นอกจากนั้นช่วงเวลากการใช้แรงงานเด็กของครั้วเรือนช่วง 3-6 ปี และเมื่อนักเรียนจบ ม.3 และ ม.6 ส่วนมากไม่ค่อยอยู่ในชุมชน แต่ทิ้งชุมชนไปทำงานในเมืองเป็นจำนวนมาก ในการศึกษาเชิงคุณภาพ พบว่า นักเรียนที่จบ ม.3 แล้ว กลุ่มที่มีฐานะดีและเรียนดี ถ้าไม่เรียนต่อ ม.4 ก็มักจะไปหางานทำในเมืองเป็นส่วนใหญ่ แต่กลุ่มที่มีฐานะยากจนและเรียนไม่ค่อยดี มักจะทำงานอยู่ในชุมชน สรุปก็คือ คนที่ทิ้งชุมชนไปทำงานในเมืองเป็นคนมีการศึกษาสูงกว่าคนที่อยู่ในชุมชน แปลว่า รัฐและชุมชนผลิตคนที่มีคุณภาพดี เพื่อป้อนตลาดงานในเมืองหรือในภาคอื่น

สุวิทย์ ธีรศาสตร์ (2546) "วิจัยประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน" พบว่า ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ภาคอีสาน ดังนี้

1. ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติที่ภาคอีสานมีศักยภาพมากกว่าภาคอื่น คือ ขนาดของที่ดินมีมากที่สุด แม้คุณภาพของดินจะสู้ภาคอื่นไม่ได้ แต่การมีที่ดินมากก็ยังมีโอกาสพัฒนาดินให้มีคุณภาพสูงขึ้นได้ แต่ถ้าไม่มีที่ดินแบบสิงคโปร์ สิงคโปร์ต้องลงทุนมหาศาลเอาเรือดูดทรายจากใต้ทะเลสาบกลเอามาถม เพื่อจะได้มีที่ดินปลูกสร้างอาคารให้คนอาศัย และทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่าง ๆ

พื้นที่ปลูกข้าวของภาคอีสานมีถึง 31,420 ล้านไร่ หากเฉลี่ยให้ทุกครั้วเรือนในภาคอีสาน (2,589 ล้านครั้วเรือน) จะได้พื้นที่เกษตรครั้วเรือนละ 12.14 ไร่ ในพื้นที่วิจัย 12 หมู่บ้านที่กระจายอยู่ 10 จังหวัด พบว่ามีที่ดินทำกินเฉลี่ย 15.1 ไร่/ครั้วเรือน หากทำนาจะได้ข้าว 3,971 กก. ประชากรเฉลี่ย 4.51 คน/ครั้วเรือน บริโภคข้าว 1,353 กก./ครั้วเรือน หักข้าวเก็บไว้ทำพันธุ์ 2% หรือ 27 กก. รวมกับข้าวที่บริโภคเป็น 1,380 กก. ก็จะเหลือข้าวอีก 2,591 กก. หรือร้อยละ 65.2 ของข้าวที่ผลิตได้

พื้นที่ทำกินเฉลี่ย 15.1 ไร่ หากนำมาปลูกข้าวเฉพาะบริโภคและทำพันธุ์เท่านั้น ข้าว 1,380 กก. จะใช้พื้นที่ปลูก 5.2 ไร่/ครั้วเรือน (34.4%) จะยังเหลือพื้นที่ปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ หรือทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่น ๆ อีก 9.9 ไร่ (65.6%) นี่คือศักยภาพในเรื่องที่ดินของภาคอีสานที่สามารถจะนำไปพัฒนาให้มีศักยภาพสูงขึ้นได้อีกมาก

ทรัพยากรธรรมชาติที่เกื้อหนุนชาวอีสานมาตลอด แม้ปัจจุบันลดลงไปมาก คือ พื้นที่ป่ารอบ ๆ หมู่บ้าน (ปัจจุบันหมู่บ้านอีสานมีพื้นที่สาธารณะเหลืออยู่ประมาณ 16.38 ไร่/หมู่บ้าน : สมคิด พรหมจักษ์, 2545:4-6) แต่ชาวบ้านได้อาศัยผลผลิตของป่าเหล่านี้เป็นประโยชน์ในการดำรงชีวิต คือ

- 1) อาหาร
- 2) ฟืน, ถ่าน
- 3) สมุนไพร
- 4) ทำเครื่องเรือน เครื่องมือ เครื่องใช้ คอกสัตว์ ฯลฯ

ในหมู่บ้านมีป่าชุมชน ชาวบ้านยังจะได้ประโยชน์จากป่าเหล่านี้มาก เช่น บ้านบัว ต.กุดบาก อ.กุดบาก จ.สกลนคร มีป่าชุมชน 3 ชนิด คือ ป่าดอนปู่ตา 12.5 ไร่ ป่าช้า ป่าวัดป่า 65.8 ไร่ และยังมีป่าภูพาน (ป่าโคก) ซึ่งเป็นป่าสงวนอีก ในฤดูฝนชาวบ้านจะเก็บหน่อหวาย หน่อไม้ จากป่าโคก เห็นจากป่าปู่ตา ผักตั่วจากป่าวัด ผักหวานจากป่าช้า สัปดาห์ละ 4-6 ครั้ง ครั้งหนึ่งเอามาทำอาหารได้ 3-4 มื้อ ในฤดูแล้งก็ออกไปเก็บลูกหวายในป่าโคก ผักเม็กและผักกูดจากป่าปู่ตา ผักคะ สะเดาจากป่าช้า สัปดาห์ละ 6-7 ครั้ง ครั้งหนึ่งทำอาหารได้ 1-2 มื้อ บางครั้งครัวเรือนเก็บหน่อหวาย หน่อไม้ ผักหนาม ผักหวาน เอาไปขายสัปดาห์ละ 2 ครั้งในฤดูฝน 1 ครั้งในฤดูแล้ง ส่วนไม้ฟืนส่วนมากจะเก็บไม้เต็ง ไม้บาก ไม้ยาง ไม้สะแกที่แห้ง สัปดาห์ละ 3-4 ครั้ง นอกจากนั้นบางครัวเรือนก็เก็บเครื่องหอม กะพี้ด่อน คุณ ฯลฯ เอาไปเป็นสมุนไพรรักษาโรค ไม้แดง ไม้จิก ไม้ประดู่ ไม้บุก ไม้ไผ่ ไม้ตั่ว ไม้ซี้เหล็ก หวาย ไม้สัก ไม้ยาง เอาไปทำเครื่องเรือน เครื่องมือ เครื่องใช้ เครื่องมือหาลา ทำคอกสัตว์ ฯลฯ

จากพืชแล้วยังมีสัตว์ เช่น จักจั่น แมงกูดจี แมงคาม แมงตับเต่า กิ้งก่า แอ้ หนู เม่น หมูป่า ฯลฯ ที่ชาวบ้านเอามาเป็นอาหาร ตั้งแต่ตั้งหมู่บ้านมาจนถึงปัจจุบัน แม้จำนวนจะลดลงมาก แต่ก็ยังมีให้จับตามฤดูกาล (สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และคณะ, 2535:85-86, 102-104, วิไล กุดวงศ์แก้ว, 2544)

นอกจากพืชธรรมชาติแล้วยังมีเห็ดที่ชาวบ้านไล่ก้างเก็บจากป่าอีก 30 ชนิด เอามาทำอาหาร ชาวบ้านได้บอกวิธีสังเกตเห็ดกินได้ กินไม่ได้ ให้ดูแมลง ถ้าแมลงกินได้คนก็กินได้ ในเขตตำบลเสมายังไม่มีใครกินเห็ดแล้วตายเลย เพราะความรู้เหล่านี้ถูกถ่ายทอดจากพ่อแม่ไปยังลูกจากพี่ไปยังน้อง ในเวลาไปเก็บพืชธรรมชาติ เก็บเห็ด พ่อแม่ก็จะสอนลูก พี่ก็จะสอนน้องไปด้วย เป็นการเรียนรู้เพื่อชีวิตจริง ๆ คือ เอาไปใช้ในการดำรงชีวิต ซึ่งเป็นความรู้ที่ต่างจากเรียนในห้องเรียน หลายสิ่งหลายอย่างเรียนรู้ไปแล้วไม่เคยนำไปใช้เลย

หมู่บ้านที่อยู่ในกลุ่มตัวอย่างของโครงการนี้มีป่าอยู่ใกล้ มี 2 หมู่บ้าน คือ บ้านบัว จ.สกลนคร และบ้านวังสวาย จ.ขอนแก่น 2 หมู่บ้านนี้ได้ใช้ประโยชน์จากป่ามาก ทั้งในเรื่องของเชื้อเพลิง ไม้ที่เอามาเป็นวัสดุก่อสร้าง ทำเครื่องมือ เครื่องใช้ในครัวเรือนและที่สำคัญคือ เป็นอาหาร เช่น บ้านวังสวาย มีพืช 46 ชนิดที่ชาวบ้านเก็บมาทำเป็นอาหารเป็นประจำ มีเห็ด 9 ชนิด และแมลง 21 ชนิด ที่ชาวบ้านเก็บมาทำเป็นอาหารเป็นประจำ จากการสำรวจของโครงการ

สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ
ห้องสมุดงานวิจัย
วันที่..... 0 2 ๗๑. 2555
เลขทะเบียน..... 248103.....
.....

เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน 12 หมู่บ้าน ที่กระจายอยู่ 10 จังหวัด จะเห็นได้ว่าเชื้อเพลิงหุงต้มหลักในชนบทอีสานในปัจจุบันยังเป็นฟืนถึงร้อยละ 90.7 เป็นถ่านร้อยละ 80 เป็นไฟฟ้าร้อยละ 56.4 และแก๊ส 53.7

ซึ่งฟืนและถ่านเป็นเชื้อเพลิงที่ธรรมชาติมอบให้ โดยชาวบ้านไม่ต้องเสียเงินซื้อต่างจากแก๊สและไฟฟ้า ซึ่งแม้ว่าจะสะดวกและสะอาดกว่า แต่ก็ต้องซื้อหา แต่เสียดาบที่นักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักไม่สนใจตัวเลขทรัพยากรธรรมชาติประเภทฟืน ซึ่งถ้ารู้จักใช้จะไม่วันหมด เพราะปลูกได้ สนใจแต่พลังงานที่ลงทุนมาก ๆ เป็นหมิ่นล้านบาท เช่น โรงไฟฟ้าถ่านหิน หินกรูด บ่อนอก โรงไฟฟ้าพลังแก๊สธรรมชาติ เป็นต้น ได้คำนวณค่าของเชื้อเพลิงที่ชาวบ้านวังสวายประหยัดได้ โดยไม่ต้องจ่ายเป็นค่าแก๊สและค่าไฟฟ้าในการหุงต้ม โดยเปรียบเทียบกับค่าถ่านหุงต้มที่ขายในท้องตลาดขอนแก่น (ถุง 6 กก./40 บาท) ถ้าเขาใช้ถ่านจะตกวันละ 13.33 บาท หรือ 4,865 บาท/ปี/ครัวเรือน ทั้งชุมชนเป็นเงิน 890,295 บาท/ปี นี่คือน้ำเงินที่ชาวบ้านไม่ต้องจ่าย เพราะเก็บฟืนจากไม้ล้ม ไม้ตายจากป่าเขาติดหมู่บ้านวังสวาย จ.ขอนแก่น

สำหรับแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นอาหารที่ชาวชนบทอีสานปัจจุบันเก็บมาหาได้ สูงสุด คือ ปลา ร้อยละ 43.5 ของครัวเรือนทั้งหมด รองลงมาคือ เห็ด ร้อยละ 34.8 ผักป่า ร้อยละ 28.1 หน่อไม้ ร้อยละ 22.6 กุ้ง ร้อยละ 10.9 หากมองในภาพรวมยังมีครัวเรือนที่หาอาหารจากธรรมชาติถึงร้อยละ 58.7 ไม้หา ร้อยละ 41.3 แต่ที่แน่นอนที่สุดที่ช่วยคนในชุมชนได้มากพอสมควร โดยเฉพาะคนจนที่ไม่ค่อยมีเงินไปซื้อกับข้าว คำนวณมูลค่าอาหารจากธรรมชาติของบ้านวังสวาย ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่มีป่าเขาติดกับชุมชน คิดอย่างต่ำที่สุด 1 ใน 3 มีือ เป็นอาหารที่ชาวบ้านไม่ต้องจ่ายค่ากับข้าว เพราะหาได้จากธรรมชาติ ดีเป็นเงิน 30 บาท/ครัวเรือน ปีหนึ่งจะเป็นเงินถึง 10,950 บาท/ครัวเรือน หรือประมาณ 2,003,850 บาท/ปี/1 ชุมชนบ้านวังสวาย สิ่งนี้เป็นเงินไม่น้อยเลยที่ธรรมชาติผลิตให้กับชุมชน โดยชุมชนไม่ต้องลงทุนอะไร นอกจากเดินไปเก็บมา คุณค่าของอาหารเหล่านี้ไม่เพียงแต่ช่วยให้ชาวบ้านจ่ายเงินค่าอาหารน้อยลง ลดการพึ่งพาตลาด แต่ยังได้บริโภคอาหารที่ไม่มีสารพิษ ซึ่งต่างจากคนในเมืองหรือคนที่ซื้อผักมาบริโภค มักจะเป็นผักที่ผ่านการฉีดยาฆ่าแมลงมาอย่างโชกโชน ซึ่งเป็นอันตรายในระยะยาวแก่ผู้บริโภค

2. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาด ของชาวบ้านอีสาน คือ ป่าดงใหญ่ เป็นป่าชุมชนที่ใหญ่ที่สุดของภาคอีสาน อยู่ในตำบลสร้างถ่อน้อย อ.ห้วยตะพาน จ.อำนาจเจริญ มีพื้นที่ป่าชุมชนรวมกันถึง 24,735 ไร่ พื้นที่ดังกล่าวเคยถูกชาวบ้านบุกรุกเอาไปทำไร่ป่อ ช่วงปี 2500-2505 ต่อมาเมื่อปราคาตก ชาวบ้านก็เลิกทำไร่ป่อ ป่าก็ฟื้นตัวขึ้นมาใหม่ ในปี 2522 รัฐบาลได้ประกาศเป็นป่าสงวนแห่งชาติ แต่ป่าดงใหญ่อยู่ได้มิใช่เพราะเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ แต่เกิดจากผู้นำชาวบ้าน กำนันสุด ศิริคุณ และกำนันทองคำ สาย

สะอาด กำนันคนต่อมาและชาวบ้านตำบลสร้างถ่อน้อย ช่วยกันรักษา เพราะชาวบ้านตำบลอื่น อำเภอรื่น เดินทางมาเป็นสิบ ๆ กิโลเมตรเพื่อมาเอาฟืน เก็บเห็ดและผักป่าจากป่าดงใหญ่ เพราะป่าบ้านเขาถูกทำลายไปหมดแล้ว ถ้าหากชาวบ้านตำบลสร้างถ่อน้อยไม่ช่วยกันรักษา ก็จะไม่มีการเห็ด ผักป่า หรือแม้แต่ฟืนได้ใช้กันอีกต่อไป แต่อย่างไรก็ตาม ความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านตำบลสร้างถ่อน้อยกับชาวบ้านตำบลอื่นก็เกิดขึ้น เพราะชาวบ้านตำบลอื่นเข้ามาเอาฟืนแล้วยังแอบตัดกิ่งไม้สด ต้นไม้ ทิ้งไว้ให้แห้งแล้วมาเก็บเอาไปทำฟืน สภาพตำบลสร้างถ่อน้อยจึงลงมติไม่ให้คนภายนอกตำบลเข้ามาเก็บฟืนอีกต่อไป ชาวบ้านตำบลอื่นก็เดินขบวนไปร้องต่อนายอำเภอหัวตะพาน นายอำเภอหัวตะพานกับทางป่าไม้อำเภอ ป่าไม้จังหวัด และป่าไม้เขต เห็นด้วยกับมติของสภาตำบลสร้างถ่อน้อย เพราะเป็นคนดูแลรักษาป่านี้มาแต่ต้น แต่บ้านอื่นไม่ช่วยกันรักษาหนึ่งสภาตำบลสร้างถ่อน้อย ได้จัดตั้งกลุ่มอาสาสมัครพิทักษ์ป่าเป็นชาวบ้าน 12 หมู่บ้าน ของตำบลมาช่วยกันลาดตระเวนดูแลป้องกันไฟป่า และการลักลอบตัดต้นไม้ ป่าดงใหญ่จึงอยู่มาจนเท่าทุกวันนี้ เหตุผลสำคัญที่ชาวบ้านตำบลสร้างถ่อน้อยช่วยกันรักษาป่านี้ ก็เพราะเขาได้ประโยชน์จากป่าทั้งเรื่องแหล่งอาหาร (ผักป่า เห็ดแมลง) แหล่งเชื้อเพลิง แม้กระทั่งตัดเอามาสร้างบ้านสำหรับคนที่ออกเรือนใหม่ แต่ต้องได้รับการอนุมัติจากคณะกรรมการรักษาป่า ซึ่งจะอนุมัติให้ตามความจำเป็นเท่านั้น ใครลักลอบตัดจะถูกคณะกรรมการรักษาป่าปรับ 1-2 พันบาท ป่าจึงอยู่มาได้ ซึ่งตรงกันข้ามกับป่าสงวนแห่งชาติ ชาวบ้านไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นเจ้าของ เป็นป่าของรัฐ จะใช้ประโยชน์อะไรก็ได้ ผิดกฎหมาย เขาจึงไม่รักไม่หวงแหน

นภาพรณ หะวานนท์ และคณะ (2550) “วิจัยทฤษฎีสถาบันรากในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน” พบว่า ประมาณต้นปีทศวรรษ 2520 มีองค์การพัฒนาของภาคเอกชน (NGO) เข้ามาในหมู่บ้านชุมชนโรงสี เพื่อต้องการรักษาธรรมชาติและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม มาก่อตั้งชมรมรักษามรดกธรรมชาติ เพื่อให้ชาวบ้านมีกิจกรรมการรักษาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ อันได้แก่ ป่าไม้ ซึ่งนับวันแต่จะถูกทำลายลงไปทุกวัน และนอกจากนี้ก็มีการตั้งชมรมหมอบ้าน ซึ่งเป็นการรักษาสุขภาพที่ตระหนักถึงความสัมพันธ์ระหว่างการรักษากับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีการรื้อฟื้นยาสมุนไพรรักษาโรคของชาวบ้าน โดยมีพระภิกษุ ซึ่งเป็นเจ้าอาวาส เป็นผู้นำสำคัญในการก่อตั้งและดำเนินการของชมรมสมุนไพร เน้นกระบวนการที่ทำให้ชาวบ้านมาทำงานร่วมกัน เรียนรู้ร่วมกัน นับตั้งแต่การเสาะหาตัวยาสสมุนไพรหรือต้นไม้ที่เป็นยา การสืบค้นหาคนที่เป็หมอบยาที่บ้านที่หลงเหลืออยู่ เพื่อจะได้มารับตำรายาร่วมกันผลิตและจำหน่าย

องค์การพัฒนาเอกชน (NGO) ได้เข้ามาทำกิจกรรมการอนุรักษ์ธรรมชาติพร้อม ๆ กับการเผยแพร่แนวคิดการพัฒนาแบบยั่งยืน การพัฒนาแบบไม่ทำลายสุขภาพและสิ่งแวดล้อม ซึ่งตรงกับแนวการพัฒนาของพญูกอเกะ ซึ่งเป็นนักคิดด้านการพัฒนาของญี่ปุ่น องค์การพัฒนาเอกชนให้

การสนับสนุนแนวคิดนี้ เพราะตรงกับแนวคิดเดิมของกลุ่มคนอันเป็นกลุ่มที่อนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ เมื่อชาวบ้านรับเอาแนวคิดนี้ก็ส่งเสริมการทำนาแบบไม่ใช้ปุ๋ยเคมี และยาปราบศัตรูพืช ซึ่งมีพืชตกค้างอยู่ในผลผลิตทางการเกษตร หากบริโภคเป็นอันตรายต่อชีวิต นำมาซึ่งการเกิดโรคภัยไข้เจ็บ

ในชุมชนเริ่มมีการทำเกษตรอินทรีย์อย่างจริงจัง เพราะยึดมั่นในอุดมการณ์และความเชื่อดังกล่าว ราคาขายก็สูงกว่าข้าวที่ไม่ปลอดสารพิษ ลูกค้ายี่ห้อผลผลิตการเกษตรปลอดสารพิษหรือข้าวปลอดสารพิษนี้ได้แก่ คนในกรุงเทพฯ ที่เป็นสมาชิกเครือข่ายชมรมรักษาสันติภาพ

สุวิทย์ ธีรศาสตร์ (2546) “วิจัยประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน” กล่าวถึงอาชีพและแรงงานอีสานไว้ดังนี้

1. อาชีพ การที่ที่ทำงานไม่เพียงพอหรือมีรายได้น้อยไม่พอรายจ่าย ทำให้เกษตรกรอีสานต้องหาทางหารายได้เสริม หัวหน้าครัวเรือนอาจจะไปทำเอง หรือสมาชิกบางคนในครัวเรือนออกไป แต่จะมีครัวเรือนจำนวนหนึ่งไม่มีที่ทำงานเลย พวกนี้ต้องไปทำอาชีพนอกเกษตรเต็มตัว อาชีพของชาวอีสานในระยะหลังเปลี่ยนไปจากเดิมมาก พอจะจัดได้เป็น 3 กลุ่ม คือ

- 1) อาชีพเกษตรกรรมเพียงอย่างเดียว รวมทั้งรับจ้างในไร่
- 2) อาชีพนอกเกษตร ได้แก่ อาชีพที่ไม่ใช่การเกษตร ส่วนมากเป็นอุตสาหกรรม เช่น ทำงานในโรงงานทุกชนิด งานบริการ เช่น ขับรถแท็กซี่ งานแม่บ้าน งานขายของตามห้าง เด็กปั๊ม งานซ่อมรถยนต์ รถจักรยานยนต์ ช่างเฟอร์นิเจอร์ ช่างก่อสร้าง ค้าขาย ตลอดจนทำขนมเอาไปขายในเมือง รับราชการ งานรัฐวิสาหกิจ เป็นต้น
- 3) อาชีพผสม ได้แก่ แรงงานที่ยังคงทำนาทำไร่อยู่ เมื่อว่างจากงานดังกล่าวก็ไปทำงานนอกเกษตร

อาชีพของชาวชนบทอีสานแต่ก่อนส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มแรก แต่เมื่อมีรายจ่ายเพิ่มขึ้น รายได้ซึ่งทั้งหมดมาจากการเกษตรไม่พอเพียง ก็เริ่มไปหารายได้เสริมจากนอกเกษตร อาชีพนอกเกษตรและอาชีพผสม จะค่อย ๆ เพิ่มขึ้นตามเวลาที่เปลี่ยนไป

2. แรงงาน เศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนอีสาน ส่งกำลังแรงงานประมาณเกือบครึ่งหนึ่งออกไปขายทั้งใกล้และไกลจากหมู่บ้าน เพื่อช่วยพยุงให้ครอบครัวและชุมชนดำรงอยู่ได้ และเมื่อเปรียบเทียบระหว่างรุ่นอายุ ปรากฏชัดเจนว่าทำอย่างนี้มากขึ้นเรื่อย ๆ โดยเฉพาะประมาณเกือบถึง 1/2 ของแรงงานในวัยทำงานทั้งหมด และส่วนใหญ่เป็นการขายแรงงานในเมืองไกล โดยเฉพาะในกรุงเทพฯ รายรับจากการขายแรงงาน คือ ค่าจ้างทั้งหมดของผู้ขายแรงงานในท้องถิ่นบวกกับเงินส่งกลับทั้งหมดของผู้ขายแรงงานในเมืองไกล คิดเป็นประมาณเกือบครึ่งหนึ่งของรายรับ

ทั้งหมด (ทั้งที่เป็นตัวเงินและไม่เป็นตัวเงิน) ของครัวเรือน มีตัวเลขจากการสำรวจ 1,574 ครัวเรือน แสดงให้เราทราบแน่นอนว่าครัวเรือนอีสานส่งแรงงาน 0.79 คน ในจำนวนคนในครัวเรือนทั้งหมด 4.51 คน ออกไปทำงานในเมืองไกล และแรงงานที่ไปทำงานต่างถิ่นเหล่านี้ส่งเงินกลับ คิดเป็น 19.7% ของรายได้ที่เป็นตัวเงินทั้งหมดของครัวเรือน และที่น่าสนใจมากประการหนึ่งด้วยคือ พบว่าแรงงานจากภาคอีสานแทบทุกคน (มากกว่า 95%) ที่ไปทำงานต่างถิ่นส่งเงินกลับให้ครอบครัว ความหมายคือ สำหรับชุมชนและครอบครัวชนบทอีสานการส่งแรงงานออกไปรับจ้าง ทั้งในท้องถิ่นและต่างถิ่น มีความสำคัญมากในการยุทธศาสตร์ชีวิตของครอบครัว และแรงงานที่ออกไปทำงานเป็นส่วนขยายออกของระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนอีสานนั่นเอง

เหตุที่ภาคอีสานต้องส่งแรงงานออกขาย เพราะว่าครอบครัวชนบทอีสานมีรายจ่ายที่เป็นตัวเงินเพิ่มขึ้นมากในช่วง 50 ปีที่ผ่านมา ส่วนใหญ่ (76.6%) เป็นรายจ่ายด้านบริโภคหลายอย่างไม่ชัดเจนว่าเหมาะสมหรือไม่ อาจเป็นเพราะผลของการโฆษณาของระบบทุนนิยม เช่น ค่าอาหาร (สูงถึง 26.4% ของรายจ่ายที่เป็นตัวเงิน) ค่าพาหนะ (62.6% ของครอบครัวมีรถจักรยานยนต์) ค่าของใช้ในบ้าน (84.9% ของครัวเรือนมีโทรทัศน์ 88.1% มีพัดลม 53.4% มีตู้เย็น) ค่าเล่าเรียนบุตร รายจ่ายด้านการผลิตที่มีรายจ่ายค่าปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง ค่าเช่าซื้อ ค่าซ่อมและเชื้อเพลิงเครื่องจักร เป็นต้น ขณะเดียวกันที่รายจ่ายเป็นตัวเงินเพิ่มมากขึ้น ชาวชนบทอีสานก็ไม่สามารถเพิ่มผลิตภาพ (Productivity) ของภาคเกษตรได้มากนัก ผลิตภาพของการผลิตข้าวต่อไร่ในช่วง 40 ปีมานี้ ในภาคอีสานเพิ่มขึ้นเพียงครึ่งเท่า (จาก 191 กก./ไร่ ใน พ.ศ.2503 เป็น 278 กก./ไร่ ใน พ.ศ.2541/42) ผลิตภาพต่อไร่ของมันสำปะหลังในช่วง 20 ปีมานี้ก็เพิ่มเพียงเล็กน้อย ส่วนผลิตภาพต่อไร่ของปอสดลงด้วยซ้ำ ซึ่งอาจเป็นเพราะยังแก้ปัญหาจากธรรมชาติไม่ได้ ดินปนทรายและเค็ม การเพาะปลูกยังอาศัยน้ำฝนอยู่มาก มีพื้นที่ชลประทานเพียง 16.02% ของพื้นที่เพาะปลูกของภาค อีกทั้งชาวบ้านก็ยังไม่สามารถขยายผลผลิตทดแทนหรือทำกิจกรรมเศรษฐกิจในครัวเรือนอื่นให้เป็นรายได้ให้ได้ รายได้จากการขายสินค้าทดแทนคิดเป็นเพียง 1.8% ของรายได้ที่เป็นตัวเงินของครัวเรือนเท่านั้น การเพิ่มผลผลิตรวมของภาคเกษตรจึงต้องทำโดยการใช้ที่ดินเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ และเมื่อประชากรเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ จาก 6.2 ล้านคน ในปี พ.ศ. 2530 เป็น 21.3 ล้านคน ในปี พ.ศ.2541 ก็ต้องหาที่ดินเพาะปลูกจากการถางป่าและทำลายป่าไม้ แต่ถึงกระนั้นขนาดของที่ดินถือครองต่อครัวเรือนก็ลดลงเรื่อย ๆ จาก 33.40 ไร่ ใน พ.ศ.2496 เป็น 15.10 ไร่ ใน พ.ศ.2543 การส่งแรงงานขายจึงเป็นทางออกที่เหลืออยู่ ทั้ง ๆ ที่ชาวชนบทอีสานไม่อยากจะทำอย่างนั้น ชาวอีสานไปทำงานต่างถิ่น 7 ใน 10 ราย บอกว่าทำยที่สุดแล้วจะกลับมาทำไร่ทำนาที่บ้านเดิมของตน

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2531) “ภูมิปัญญาแห่งอีสาน : รวบรวมความอีสานคติศึกษา” กล่าวถึง ศาสนาชาวบ้าน เป็นความผสมผสานของคตินิยมท้องถิ่นจากพุทธศาสนาในระดับที่ชาวบ้านปฏิบัติในชีวิตประจำวัน กับศาสนาพราหมณ์และความเชื่อผีต่าง ๆ เช่น ผีแถน ผีเขื้อ ผีปู่ตา ผีนา ผีไร่ ผีฟ้า ผีป่าเขาลำเนาไพร คติความเชื่อเหล่านี้เป็นพื้นฐานสำคัญในการผลิต การทำของบุคคลและสังคม มนุษย์ผู้ฉลาดนำคติความเชื่อเหล่านี้ไปประกอบพิธีกรรมเพื่อคลี่คลายข้อขัดแย้ง ระหว่างคนกับธรรมชาติ คนกับคน และคนกับกฎเกณฑ์ทางสังคม เช่น การเลี้ยงผีแถน ผีปู่ตา ผีตาแฮก ผีไร่ ผีป่า เป็นการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติที่ส่งผลต่อการประกอบอาชีพ ศาสนาชาวบ้านเป็นอาวุธต่อสู้ผองภัย โดยอาศัยศรัทธาในศาสนาเชื่อมโยงเป็นเอกภาพกับความศรัทธาในตนเอง ศรัทธาในชีวิตและศรัทธาต่อมวลสารที่ให้คุณ

บรรดาคติความเชื่ออันหลากหลายของชาวบ้านอีสานนั้น พุทธศาสนาสอนให้มนุษย์เรียนรู้เกี่ยวกับธรรมชาติของมวลสารที่ประกอบเป็น คน สัตว์ พืช สิ่งของต่าง ๆ ทำให้เกิดการเรียนรู้โดยการสังเกต โดยการปฏิบัติ โดยการฟัง โดยการอ่าน และโดยการเขียน พุทธศาสนา ระดับชาวบ้านแสดงถึงหลักธรรมคำสอนที่เป็นเอกภาพกับวิถีดำเนินชีวิตภายในสังคม ดังภาษิตอีสานที่ว่า “แม่นสิมุดมอดเมี้ยนดับชาติเหิงนานกัตีลาย ครั้นเป็นผู้มีธรรมโมกข์บลิ้มวางเว้น ส่วนว่าคนผู้มีกรรมช้อนบมีธรรมหุ่มห่อ แม่นจักตายก็บมีคนคิดพ้อลิมจ้อยบจ่มหา” (แม่นสิ-ถึงแม่, มุดมอดเมี้ยน-ตาย, เหิง-นาน, คิดพ้อ-ระลึกถึง, ลิมจ้อย-ลืมนิท, จ่มหา-บ่นหา)

ประชิด สกุนะพัฒน์ (2551) “มรดกทางวัฒนธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” กล่าวถึงงานศิลปกรรม งานฝีมือ เครื่องมือ เครื่องใช้ ทั้งนี้ยังรวมถึงโบราณสถานและหลักฐานการจารึกต่าง ๆ เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรมที่เห็นได้อย่างชัดเจน เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการสร้างสรรค์ของมนุษย์ในอดีตและได้รับการสืบทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน ส่วนมรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม หมายถึง ความเชื่อ ขนบธรรมเนียม ภาษา ประเพณี ที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ที่สำคัญ เป็นต้น

แต่ไม่ว่าจะเป็นมรดกทางวัฒนธรรมแบบใดก็ตาม จะเห็นว่าสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เป็นตัวชี้วัดถึงการพัฒนาการของสังคมอันเป็นรากฐานความเจริญของท้องถิ่นที่มีความสำคัญนับเป็นประวัติศาสตร์ที่เยาวชนรุ่นต่อมาควรอนุรักษ์และสืบทอดไว้ เพื่อเป็นพื้นฐานสำหรับปลูกฝังความรักความเข้าใจเรื่องราวในท้องถิ่น

ทรงจิต พูลลาภ และคณะ (ม.ป.ป.) “วิจัยภูมิปัญญาไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” พบว่า สถานภาพและศักยภาพของภูมิปัญญาไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีข้อมูลและผลการศึกษามากมาย โดยมีผลิตภัณฑ์เด่น ๆ มากมาย ถือว่าเป็นบูรณาการของภูมิปัญญาไทยกับ

ทุนทางสังคม วัฒนธรรมและทุนด้านอื่น ๆ เช่น ภูมิปัญญาด้านการเกษตรและอาหาร ได้แก่ ผลิตภัณฑ์อาหารแปรรูปนานาชนิด ด้านหัตถกรรม ได้แก่ ผ้าไหม ผ้าฝ้าย และผลิตภัณฑ์ผ้า เป็นต้น ด้านแพทย์แผนใหม่และสมุนไพร มีศักยภาพกระจายอยู่ในวงกว้าง มีการตื่นตัวสูง ได้รับความสนใจเป็นอย่างมาก ภูมิปัญญาด้านศิลปวัฒนธรรม ประเพณี ถือเป็นรากเหง้าของสังคมไทยที่ยัง รากลึกอยู่ในทุก ๆ ชุมชนท้องถิ่นและหมู่บ้าน ซึ่งไม่มีความโดดเด่นแต่จะเป็นทุนทางสังคม วัฒนธรรมที่จะทำให้การพัฒนาชุมชนท้องถิ่นให้เข้มแข็ง และยั่งยืน ส่วนภูมิปัญญาไทยด้าน เศรษฐกิจชุมชน กองทุนองค์กรชุมชนและสวัสดิการชุมชน เป็นการผสมผสานที่แสดงถึงศักยภาพ และวิถีชีวิตของความเป็นชุมชน ส่วนภูมิปัญญาด้านการจัดการ การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ แม้จะมีความลุ่มลึกในภูมิปัญญาด้านนี้ แต่มีข้อมูลค่อนข้างน้อย จึงไม่เด่นชัดนักในการศึกษา ครั้งนี้